

MEMLÛKLER DÖNEMİ DIVAN KÂTIPLERİNDEN el-KALKAŞENDÎ'NİN ARAP DİLİ ve EDEBİYATINA YAKLAŞIMI*

Sunullah İSLAM¹
Ramazan KAZAN²

ÖZET

Memlûkler, (648/1250) tarihinde Mısır'da kurulmuş bir devlettir. Bu dönemde, başta tarih alanında olmak üzere hadis, fıkıh, tefsir, lügat, ansiklopedik, tabakât, terâcim gibi pek çok alanda eserler telif eden âlimler yetişmiştir. el-Kalkaşendî (ö. 821/1418) bu dönemin önde gelen âlimlerinden ve divan kâtiplerinden biridir. Arap edebiyatında divan kâtiplerinin resmî ve özel yazışmalarda kullandıkları nesir türüne inşâ adı verilmektedir. Bu türde yazılan eserler, daha çok görevlerini yaparken başta Arapça olmak üzere değişik alanlarda ileri düzeyde bilgi ve kültüre sahip olmaları gereken divan kâtiplerine yardımcı olmak amacıyla telif edilmiştir. Bu gayeden hareketle pek çok konuyu kapsayan ansiklopedik eserler ortaya çıkmıştır. İşte bunlardan birisi de, Kalkaşendî'nin *Subhu'l-A'sâ* isimli eseridir. O, divan kâtipliği yaparken kazandığı tecrübesinden hareketle yazdığı hacimli *Subhu'l-A'sâ* adlı eseriyle meşhur olmuştur. Divan kâtibin bilmesi gerekli pek çok ilim alanındaki bilgileri bu kitabında bir araya getirmiş ve detaylı bir şekilde incelemiştir. Özellikle Arap dili ve belagatine dair divan kâtiplerinin bilmesi gerekli hususlara örnekleriyle yer vermiştir. O, ilim adamları arasında nesri, şiire tercih edenler arasında ilklerden birisi sayılmıştır. Orijinalliği dolayısıyla ilgili eserinin değişik kısımları başta Almanca olmak üzere farklı dillere tercüme edilmiştir. Netice itibarıyla zikri geçen ilmi vasıflara haiz müellifin ve ortaya koyduğu ilgili eserinin önemi dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu çalışma, Arap dilini bilmenin gerekliliği, fazileti, diğer dillerle mukayesesi, nahiv, sarf, şiir, belâgat gibi konuları divan kâtibisi olarak bu ilimlerle iç içe olan ve uygulayıcı birisinin görüşlerinin ortaya konulması açısından ayrı bir öneme haizdir. Ayrıca müellifin görüşleriyle ve pratik uygulamalarıyla Arap dili ve edebiyatına önemli ölçüde katkısının olduğu da tespit edilmiştir. Makalede önce el-Kalkaşendî'nin yaşadığı Memlûkler

* Bu makale, "Edebi Üslup Açısından Kalkaşendî'nin Subhu'l-A'sâ Adlı Eseri" başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

¹ Sunullah İslam, Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, sunullahislam250317@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7292-8789, (Sorumlu Yazar).

² Ramazan Kazan, Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili Belagati Anabilim Dalı, ramazankazan@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3103-111X.

dönemine, kısaca hayatına ve ilmî yönüne değinilecektir. Daha sonra müellifin Arap dilini bilmenin gerekliliği, fazileti, diğer dillerle mukayesesine dikkat çekilecektir. Özellikle nahiv, sarf, belâgat ilimleri, nesir, şiir gibi konularda Arap dili ve edebiyatına dair görüşleri ve yaklaşımı ilim ve edebiyat dünyasının istifadesine takdim edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Edebiyatı, el-Kalkaşendî, Üslûp, Belâgat, Kitabet

APPROACH of al-QALQASHANDI, ONE of the DIWAN CLERKS of MAMLUK PERIOD, to ARABIC LANGUAGE and LITERATURE

ABSTRACT

Mamluks are a state founded in Egypt in (648/1250). During this period, scholars were educated who wrote works in many fields, especially in the field of history, hadith, fiqh, tafsir, dictionary, encyclopaedia, tabaqat and translation. Al-Qalqashandî (d. 821/1418) is one of the leading scholars and diwan clerks of this period. In Arabic literature, the type of prose used by council clerks in official and private correspondence is called insha. These types of works were compiled to assist the diwan clerks, who needed to have advanced knowledge and culture in various fields, especially in Arabic, while performing their duties. Based on this purpose, encyclopaedic works covering many subjects emerged. One of them is Al-Qalqashandî 's work named *Subhu'l-A'shâ*. He became famous with his voluminous work titled *Subhu'l-A'shâ*, which he wrote based on the experience he gained while working as a diwan clerk. In this book, he brought together and examined the information in detail in many scientific fields that a diwan clerk should know. In particular, he included the issues with examples that diwan clerks should know about the Arabic language and rhetoric in his work. He was considered one of the first among scholars to prefer prose to poetry. Since his work is original, various parts of the work have been translated into different languages, especially German. As a result, the importance of the above-mentioned author with scientific qualifications and the relevant work he produced attracts great attention. This study is of particular importance in terms of revealing the views of a practitioner who is intertwined with these sciences as a diwan clerk, on subjects such as the necessity of knowing the Arabic language, its virtue, its comparison with other languages, syntax (nahiv), grammar (sarf), poetry, and rhetoric. It was also determined that the author made a significant contribution to the Arabic language and literature with his views and practical applications. In the article, first, the Mamluk period in which al-Qalqashandî lived and briefly, his life and scientific aspects will be mentioned. Then, the author's attention will be drawn to the necessity and virtue of knowing the Arabic language and its comparison with other languages. His views and approach on Arabic language and literature, especially on subjects such as syntax, grammar,

rhetoric, prose and poetry, will be presented for the benefit of the scientific and literary world.

Keywords: *Arabic literature, al-Qalqashandi, Genre, Rhetoric, Kitâbet*

1. GİRİŞ

Tarih boyunca siyasi anlamda birçok otoriter devlet teşekkül etmiştir. Bunlardan birisi de Mısır'da kurulmuş Memlûkler Devleti olmuştur. Bu devlet (648/1250) tarihleri arasında hüküm sürmüş siyasi ve askerî sahalarda önemli adımlar atmış ve Haçlılara karşı da başarılı olmuştur.

İlhanlıların Bağdat'ı işgali ve Abbasi Hilafetinin ortadan kaldırılmasından sonra I. Baybars tarafından Mısır'da yeniden tesis edilmesi, Memlûklere dini meşruiyetlerini sağlama imkânı sunmuştur. Buldukları yerleri güvenilir bir hale dönüştürüp, kültür ve sanatın menşei sayılabilecek özellikleri kendi toplumuna kazandırmıştır. Bu kazanımın bir sonucu olarak, birçok ilim adamı o toplumda yetişmiş ve İslam âleminin kültürel ve ilmî mirasına önemli katkılarda bulunmuşlardır. (Güzelçiçek, 2019: 3) Memlûkler dönemi, ilmî faaliyetlerin oldukça yoğun olduğu bir dönemdir. Bunun en temel sebebi, Mısır'da hilafetin yeniden canlanmasıdır. Hilafet makamı, tekrar tesis edilince insanlar tek bir gücün sancağı altında birlik olup, bu şahlanışın birer destekçisi olmuşlardır. Böylelikle toplumda güven hâkim olmuş, insanlar maddi anlamda rahatlığa kavuşmuşlar, bunun neticesinde de ilmî hayat canlılık kazanmıştır. (Şemsüddin, 1978, 1: 5-7)

Bu dönemde İslâmî ilimler alanında oldukça yoğun çalışmalar yapılmıştır. Tefsir, fıkıh, hadis, gibi dini ilimlerde önemli gelişmeler kaydedilmiş, birçok beşerî ilim dalında da oldukça verimli eserler telif edilmiştir. Alanında uzman olan âlimler, kendisinden önceki ilmî mirası kavramış ve mevcut olan eserlerin bazısını şerh etmiş, toplumun sosyolojik yapısıyla harmanlamış ve sonraki nesillere aktarmışlardır. Memlûkler dönemi özellikle şerh geleneğinin hâkim olmasıyla ve ansiklopedik eser müellifleri ile de bilinmektedir. Bu dönemde lügat ilimleri alanında çokça eserler yazılmış, dönemin âlimlerinin sayısı hem önceki hem de sonraki dönemlerle kıyaslanamayacak kadar çoğalmıştır. (Yiğit, 2014: 36)

Bu dönemde âlimler, mufassal mahiyette pek çok eserler kaleme almışlardır. Yazmış oldukları bu eserler içerisinde sayı bakımından birçoğu tarihle ilgilidir. Böylece tarihle ilgili verileri nakledip, önemli ölçüde İslam tarihinin sağlam zemine oturtulması hususunda katkıda bulunmuşlardır. İlgili alanla alakalı siyasi, idari, yerel tarihler, bazı

şehirlerin tarihleri, ansiklopedik eserler, siyer, hayat öyküleri anlamına gelen bazı biyografik vb. birçok eser türlerini meydana getirmişlerdir. (Düzenli - Ayaz, 2017: 88-98)

Memlûkler Dönemi, yetiştirdiği ilim adamları, telif edilen tabakât, terâcîm gibi eserlerle de temayüz etmiştir. Bunun yanı sıra klasik kültürü, kendi dönemindeki ilmi kültürle mezcetmiş, tarihin seyri içerisinde bu yeni anlayışı hayata geçiren bir dönem olmasıyla da öne çıkmıştır. Nitekim İbn Hallikân (681/1282), İbn Manzûr (711/1311), Nüveyrî (775/1374), İbn Kayyim (710/1310), Kurtûbî (764/1363), Zehebî (ö. 748/1348), Suyûtî (911/1505), İbn Hacer el-Askalânî (852/1448), el-Kalkaşendî (821/1418) gibi pek çok âlim bu devirde yetişmiştir. Ayrıca bu âlimler, sonraki dönemlere ilmî metotlarıyla yön vermişlerdir. (Kazan, 2003: 112; Yiğit, 2014: 36; Yiğit, 2004, 29: 94-95) Dönemin yetişen âlimleri incelendiğinde bunların içerisinde Türk asıllı âlimlerin de olduğu görülmektedir. Bu dönemin ilmî hayatının canlanmasında önemli ölçüde etkisi olan Zehebî (ö. 748/1348), Safedî (764/1363), Aynî (855/1451), İbn Hümâm (861/1457), Muhyiddin el-Kâfiyecî (879/1474) gibi âlimler bunlardan bir kısmıdır. (Yiğit, 2014: 37)

15. yüzyılın ender şahsiyetlerinden birisi olan el-Kalkaşendî, dönemin medreselerinde müderrislik yapmıştır. Aynı zamanda tarih, coğrafya, hukuk, edebiyat ve kitâbet gibi birçok konuyu ele almış, bunları kendi sistematığında harmanlayıp ilim dünyasına sunmuştur. Telif etmiş olduğu eserleri incelendiğinde, dönemin birçok âlimi gibi kendisinin de kayda değer bir özelliğinin olduğu göze çarpmaktadır. O, eserlerini meydana getirmeden önce kendisinden önceki toplumların inşâ ettiği eserlerini araştırmış ve ilgili dönemlerin sosyolojik arka planını derinlemesine okumuştur. Böylelikle kendisinden önceki klasik kültürü ciddi anlamda kavramış ve yeni konuları işlerken edinmiş olduğu bu tecrübesini, eserlerinin inşasında önemli ölçüde aktif bir unsur olarak kullanmıştır. (Kazan, 2003: 108; Güzelçiçek, 2019: 8; İpşirli, 2001, 24: 263-265)

Şimdiye kadar ilgili konuda, Ramazan KAZAN, el-Kalkaşendî'nin Subhu'l-A'şâ Adlı Eseri ve Edebi Özellikleri; Hasan Hüseyin GÜNEŞ, el-Kalkaşendî'nin Subhu'l-A'şâ fi Sinâ'Ati'l-İnşâ Adlı Eseri ve Osmanlı Tarihine Dair Muhtevası; Salih GÜZELÇİÇEK, Kalkaşendî'nin Subhu'l A'şâ'sında Anadolu Şehirleri gibi çalışmalar yapıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmalar incelendiğinde el-Kalkaşendî'nin Arap dilindeki konumunun, sınırlı başlıklarla araştırılmış olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, el-Kalkaşendî'nin Arap dilindeki konumu,

nahiv, sarf, belâgat, şiir ve nesire bakışı şeklinde incelenmekle beraber Arap diline yaklaşımı daha geniş bir çerçevede ele alınmaktadır.

Çalışma boyunca başvurulmuş kaynaklardan bazıları şu şekildedir: Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî. İbn Manzûr'un (ö.711/1311) *Lisânu'l-Arab*'ı, Şihâbüddîn (Ebü'l-Abbâs) Ahmed b. Yahyâ b. Fazlillâh el-Ömerî'nin (ö.749/1349) *Mesâlikü'l-ebşâr fî memâlikü'l-Emşâr*'ı, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî'nin (ö.816/1413) *et-Ta'rifât*'ı, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî'nin (ö. 1158/1745) *Keşşâfü Istilâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*'u, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ es-Seyyid el-Hâşimî'nin (ö.1878/1943) *Cevâhiru'l-Belâga'sı*, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî'nin (ö. 1893/1976) *el-A'lâm*'ı, Kâtip Çelebî'nin *Keşfü'z-Zünûn*'u, Muhammed Hüseyin Şemsüddîn'in *Subhu'l-A'sâ Mukaddimesi*, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürcânî'nin (ö.471/1078) *Esrâru'l-Belâga*'dır. Ayrıca Müellifin Arap diline dair görüşlerini takdim ettiği *Subhu'l-A'sâ*, oldukça geniş ve kapsamlı bir eseri olduğu için çalışmanın en önemli kaynağını teşkil etmiştir. Bilinmektedir ki, araştırmalarda önemli olan prensiplerden birisi de orijinal kaynak üzerinden hareketle çalışmaktır. Dolayısıyla bu esasa uymaya gayret gösterilmiştir.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde, el-Kalkaşendî'nin hayatı öncelikle ele alınacaktır. Daha sonra müellifin *Subhu'l-A'sâ* adlı eserinde Arap dili ve edebiyatındaki yerine değinilecektir.

2. el-KALKAŞENDÎ

2.1. Hayatı

Adı, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Abdillâh eş-Şihâbüddîn b. Cemâl el-Kalkaşendî el-Kâhîrî(ez-Ziriklî, 2002, 1: 177; Kâtip Çelebi, 1941, 2: 1070) eş-Şaffî(Kâtip Çelebi, 1941, 1: 57,573; 2: 1336) olup künyesi Ebû Gudde'dir.(Zeydan, 2005, 1: 95) el-Kalkaşendî 756/1355 tarihinde Kâhire yakınlarında Kalyûbiye'nin köylerinden biri olan Kalkaşende'de doğdu.(ez-Ziriklî, 2002, 1: 177) Benî Kays Aylân kabilesinin Fezârî koluna mensuptur. Bu yüzden Fezârî diye de anılmıştır. Eğitim açısından kültürlü bir ailede yetişmiş olup aslen Arap'tır. İlim tahsili için döneminin hocalarından ders almak üzere henüz daha çok küçükken İskenderiye'ye gitmiş, burada fıkıh, edebiyat, tarih, dil, lûgat, inşâ vb. farklı birçok konuda kendini yetiştirmiş ve ilgili alanlarda daha sonraki yapacağı çalışmalarına adeta zemin hazırlamıştır. Eğitimi süresince ayrıca felsefe ilimleri ile de uğraşmış, ciddi başarılar

elde etmiştir.(İpşirli, 2001, 24: 263-265) Yine bu süreçte fıkıh ilmindeki yetkinliğinden dolayı hocası İbn Mulakkîn'den (ö. 804/1401) Şafîi fikhını ta'lîm ve fetva vermek üzere icazet almıştır.(Kazan, 2003: 109)

el-Kalkaşendî'nin ilmî kişiliği, kendisinin uzun bir dönem kadılık vazifesini yürütmüş olmasından da anlaşılabilir. el-Kalkaşendî, kadılık vazifesini yürütürken bunun yanında eğitimine de devam etmiş, inşâ ve kitâbet sahasında da üstün bir yetkinlik kazanmıştır. Ayrıca bu süre zarfında tarih, coğrafya ve tabii ilimler üzerinde de araştırmalar yapmıştır. Arap kabilelerinin neseplerini incelemiş, ensâb ilmi alanında da yine önemli başarılar elde etmiştir. Nitekim ortaya koymuş olduğu gayreti ve başarısı, dönemin devlet büyükleri tarafından fark edilmiş ve Sultan Zâhir Berkûk (784/1399) döneminde inşâ divanına tayini edilmiştir. O dönemde inşâ divanına atanacak olan kimsenin ilmî açıdan liyakat sahibi olması esastı. Ayrıca belâgat ilimlerini ve nesir ile ilgili konuları iyi biliyor olması şarttı. Bunun yanı sıra dönemin iç ve dış siyasetini, devletlerarası hukuku ve diplomatik ilişkilerin gidişatı hususunda yeterli bilgiye sahip olması gerekiyordu. İşte bu vasıflara sahip olan el-Kalkaşendî, ilgili dönemde birçok başarıya imza atmış, sonraki nesillere *Subhu'l-Â'sâ* başta olmak üzere *Nihâyetu'l-Ereb fî Kabâili Ensâbi'l-Arab*, *Kalâidu'l-Cumân*, *Meâsiru'l-Înâfe*, *el-Kevâkibu'd-Duriyye* gibi pek çok eser sunmuştur. el-Kalkaşendî, Arap dili ve edebiyatındaki konumunu ve şöhretini inşâ divanından ziyade, yazmış olduğu ansiklopedik mahiyetteki *Subhu'l-A'sâ fî Sınâti'l-Înşâ* isimli eseri sebebiyle kazanmıştır.(Kazan, 2003: 109) el-Kalkaşendî, Cemâziye'l-Âhîr'in onuncu gününde (821/1418) 65 yaşında vefat etmiştir.(Şemsüddin, 1978, 1: 7)

el-Kalkaşendî hayatı ve ilim tahsili hakkında bilgi verdikten sonra konumuzun aslını teşkil eden Arap dili ve edebiyatına yaklaşımını incelemek uygun olacaktır.

2.2. Arap Dili ve Edebiyatına Yaklaşımı

el-Kalkaşendî edîb ve müçtehitir.(Şemsüddin, 1978, 1: 19) Yapmış olduğu çalışmaları incelendiğinde Arap dili ve edebiyatı alanına önemli katkısı olan biridir. Nitekim Arap dilinin fazileti, sarf ve nahiv ilminin önemi ve gerekliliği, meânî, beyân, bedî', kitâbet, şiir-nesir mukayesesi vb. birçok konuda söz sahibi biridir. İlgili konuları *Subhu'l-A'sâ fî Sınâti'l-Înşâ* adlı eserinde detaylı bir şekilde ele almıştır. Yine O, Arap diline ayrı bir önem atfetmiş, dilin temel kaide ve kurallarını izah etmeden önce Arap dilinin faziletini destekler mahiyette birtakım rivayetler ve olayları zikretmiştir.

Önce Arap dilinin fazileti ve üstünlüğü hakkındaki görüşlerine bakmak yerinde olacaktır.

2.2.1 el-Kalkaşendî'ye Göre Arap Dilinin Fazileti ve Üstünlüğü

el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ* adlı eserinde nahiv, sarf, belâgat ilimlerini izah etmeden önce, Arap dilini bilmenin faziletinden ve bu dili diğer dillerden ayıran bir takım özelliklerinden bahsederek konuya giriş yapmıştır.

el-Kalkaşendî, Arapça dilinin beyan açısından en sağlam ve en açık, konuşma bakımından en güzel, anlam bakımından en geniş bir dil oluşunda hiçbir şüphe olmadığını belirtmiştir. Nitekim Allah'ın, Peygamberlerin en şerefli ve sonuncusu, mahlûkatın en hayırlısı, yaratılmışların en özeli için bu dili seçmesi, yine Arapçayı semâvât ve cennet ehlinin dili kılması ve Kur'an'ı Kerimi bu dil ile indirmesi buna delildir. Bütün diller Arap dilinin belagatinden etkilenmiş olup, bazı milletler Arap dilini öğrenmek için gayret sarf etmiştir. Arapçanın başka dillere olan üstünlüğüne gelince bu dil, harfleri tam, lafızları kâmil olan bir lügattir. Harflerinden, manayı net bir şekilde ifade etmeye engel olacak hiçbir şey eksik olmadığı gibi bir fazlalık da yoktur. Her ne kadar mezîd baplarında ziyade harf varmış gibi görünse de esasında bu harfler yine aslına râci' olduğundan fazlalık sayılmaz. Hâlbuki diğer dillerde, lafız içerisinde aslına râci' olmayan birçok harf olduğu gibi, manayı ifade etmekten aciz bırakacak eksik harfler de mevcuttur. Bu da kastedilen anlamın net bir şekilde karşı tarafa aktarımı hususunda bir problem teşkil etmektedir.(el-Kalkaşendî, 1978, 1: 183)

Arap dilinin bazı özelliklerine değinen el-Kalkaşendî'nin "Bütün diller Arap dilinin belagatinden etkilenmiş" ifadesi oldukça iddialı ve mübalağalı bir cümledir. Yine Arapçanın cennet dili kılması konusundaki görüşü de gaybla ilgili bir konudur.

el-Kalkaşendî, diğer dillerde anlamca kullanılmayan sadece Arapçada bulunan bazı kelimelere dikkat çeker şöyle demektedir: Diğer dillerde kullanılan kelimelerin bir kısmının aslı Arapça'dır. Örnek olarak "الحَقُّ الباطِلُ- الصَّوَابُ الخَطَأُ- الخَلَالُ الحَرَامُ" kelimeleri verilebilir. Bu kelimeleri ise Araplar kullanmışlardır. el-Kalkaşendî, ilgili konu bağlamında örnek olması açısından şu olayı aktarmıştır: Farklı birçok dili bilen bir Yahudi, bir adam ile yolculuk ederler. O esnada devenin Arapçadaki karşılığı olan "الجَمَلُ" ismi zikredilir. Yahudi bunu duyunca, Arapça diğer dillere nazaran icâz bakımından en mükemmel dildir der ve bunun sebebini adama şöyle izah eder: İbranice'de devenin ismi "الكَوْمَلُ" dir. Arapçadaki

kullanımına baktığımız zaman bu kelimededen “و” harfi düşmüş olup, “ك” harfi ise “ج” harfine dönüşmüştür. Dolayısı ile İbranice’de kullandığımız bu kelimeyi Araplar, kısaltıp kullanmışlardır. Bu da Arapça dilinin ne kadar veciz oluşu hakkında yeterli bir delildir demiştir.(el-Kalkaşendî, 1978, 1: 184)

el-Kalkaşendî, Ferra’nın (ö. 207/822) şöyle dediğini aktarmıştır: Allah’ın, Arapça dilini özel kılmasından dolayı biz de onu, diğer dillerin tamamından üstün görüyoruz. Zira bu dilde var olan kısa bir kelime ile çok manayı ifade etme olgusu yani îcâz, pek çok dilde yoktur. Akabinde bu tezini “ضَرَبَ” fiili üzerinden örneklendirmiştir. Birisinin yüzüne vurulduğu vakit Araplar, “الضَّرْبُ فِي الْوَجْهِ” ibaresini kullanmak yerine, üç harften müteşekkil “لَطَمَ” “yanağına vurdu” anlamını ifade eden kelimeyi kullanmışlardır. Ensesine vurulduğu vakit bunu “الضَّرْبُ فِي الْقَفَا” cümlesi ile ifade etmeyip “صَفَعَ” lafzı ile ifade etmişlerdir. Yine başına vurulup, başı kanadığında “الضَّرْبُ فِي الرَّأْسِ” yerine “شَجَّ” ifadesini kullanmışlardır. Zikri geçen örneklerden de anlaşılıyor ki Arapça dili, îcâz bakımından oldukça önemli bir dildir. Zira cümleler ne kadar kısa olursa dildeki berraklık ve îcâz o derece ortaya çıkmaktadır. Bu da Arapçaya has bir özelliktir.(el-Kalkaşendî, 1978, 1: 183-184)

Arapça eserlerin başka dillere tercümesi, tarih boyunca önemli bir kültürel faaliyet olarak varlığını sürdürmüştür. Bu tercümelerin kalitesi, çevirmenin Arapça dilinin gramer yapısını ve inceliklerini bilmesine bağlıdır. Bu bağlamda, birçok millet Kur'an-ı Kerim'i de kendi dillerine tercüme etmişlerdir. Ancak Kur'an, dil kuralları, anlamları arasında çok küçük farklı kelimelerin bulunması ve belâgat açısından sıradan bir Arapça eser gibi değildir. Bu nedenle, yapılmış olan tercüme de bazı eksikliklere rastlamak mümkündür. Dolayısıyla, Arapça sıradan bir eserin tercümesi ile Kur'an'ın tercümesi aynı kolaylıkta değildir denilebilir. Bu hususta Ebû Ubeyd (224/838) şöyle demiştir: Acemlerin ve bir takım filozofların itirafları ile sabittir ki Arap dilinin kemâl bir dil olması sebebiyle Kur'an'ı Kerimi, kendi dillerine tercüme etme girişimleri başarısız bir şekilde sonuçlanmıştır. Birçok millet zaman zaman buna cesaret etmişse de sonrasında bu durum kendilerine zor gelmiş, hatta besmeleyi tercüme etme girişimleri de neticesiz kalmıştır.(el-Kalkaşendî, 1978, 1: 184-185)

Görüldüğü üzere el-Kalkaşendî, Arap dilini diğer dillerle mukayese yapmaktadır. Bunu yaparken Arapça dilindeki icâz ve belâgat olgusu, Kur'an'ın tercümesinin zorluğunun temel nedenlerinden biri olduğuna dikkat çekmektedir. Şimdi Onun nahiv ilmine yaklaşımını ele almak uygun olacaktır.

2.2.2 Nahiv

Nahiv, Arap dilinin gramerini ifade etmekle beraber cümle yapısıyla ilgilenen bir ilim dalıdır. Arapçanın en önemli bölümünü oluşturur. Nahiv ilmi bilinmeden cümlenin net ve doğru anlaşılması mümkün değildir. Dolayısıyla önce sözlük ve terim anlamına dikkat çekmek uygun olacaktır.

Sözlük anlamı itibarıyla nahiv, “bir şeye veya bir yere yönelmek”, “birinin izini takip etmek” anlamındadır. Araplar دَهَبْتُ نَحْوَ فُلَانٍ “falancaya doğru gittim” cümlesiyle bu kavramı, yön manasında kullanmışlardır. Yine bu kavram, benzetme ve misl manasında kullanılmıştır. Nitekim Araplar, مُحَمَّدٌ نَحْوَ عَلِيٍّ “Muhammed Ali gibidir” demişlerdir. İsimlendirmeye dair pek çok rivayete göre, gramerin nahve/sentaks çeşidine bu ismin verilmesi, Hz. Ali'ye dayanmaktadır. Nitekim Ebu'l-Esved ed-Düeli (69/688), kelime çeşitleri ile ilgili tarifleri kapsayan evrakı, Hz. Ali'den aldıktan sonra Hz. Ali'nin ona, bu yola gir ve ilerle demesi, nahiv kavramının bu bağlamda oluştuğu kanaatini kuvvetlendirmektedir.(el-Hamevî, 1993, 4: 1467; Abdulhamit, 2018: 6; el-Enbârî, 1985: 18; Ali, 2008, 1: 265) Nahiv kavramının terim anlamına gelince, genel olarak Arap dil-bilimciler, şu tarif üzere birleşmişlerdir. Nahiv, i'râb ve bina yönüyle, terkip halindeki Arapça kelime sonlarındaki hükümlerin kendisiyle bilindiği kaideleri bilmektir.(Abdulhamit, 2018: 5) Tariften de anlaşıldığı üzere nahiv ilminin konusu, Arapça kelimelerin cümle içindeki konum ve durumlarını bilmekten ibarettir. Nahiv ilminin faydasına gelince, dili hatadan korumak, İslam şeriatının ana temelleri olan Kur'an ve hadisleri doğru bir şekilde anlamaktır.(Abdulhamit, 2018: 6) Özellikle dil hatalarının düzeltilmesi konusunda el-Kalkaşendî İbn Ebî Şeybeden (ö. 235/849), Ömer b. Hattâb'ın (ö. 23/644) şöyle dediğini aktarmıştır: “تَعَلَّمُوا اللَّحْنَ وَالْفَرَائِضَ فَانَهُ مِنْ دِينِكُمْ” “Dilin hatalarını ve ferâiz ilmini öğrenin. Zira bunlar dininizdendir. Yine o, Yezid b. Harun'un (ö. 206/821), “اللَّحْنُ هُوَ اللَّعْنَةُ” “Lahn dilin kendisidir” dediğini aktarmıştır.(el-Kalkaşendî, 1978, 1: 183)

el-Kalkaşendî, Divan Kâtiplerin nahiv ilmini en iyi şekilde bilmelerinin gerekli olduğunu ifade etmektedir. O, bu konuda şöyle der: Nahiv, Arap dilinin kanunu, sağlamlığının ölçüsü, kâtibin ana sermayesi, sözlerinin esası ve temeli, bildiklerini karşı tarafa aktarmada vesile olan hazinesidir. Dolayısı ile Kâtibin, nahiv ilmini ve i'râb yollarını en iyi şekilde bilmesi gerekmektedir. Yine kâtip, nahiv ilmini, kendi selim fitratında bir meleke haline getirinceye dek çabalamalıdır. Böylelikle i'râb'ı fikrinde resmetmiş, dilinde devamlı hale getirmiş, kalemi ve kelâmı bu sayede açılmış, fitratındaki hatalardan arınmış olsun. Çünkü O,

nahiv ilmini ve i'râb yollarını bilmeden belâgat'ın en üst mertebesi ile konuşsa da i'râb'tan yoksun olan bu cümlesinin güzelliği ortadan kalkmış olur.(el-Kalkaşendî, 1978, 1: 185)

el-Kalkaşendî'ye göre nahiv ilmi, Arap dili ile ilgilenenlerin öğrenmesi gereken ilk ilimdir. Böylelikle kişi, dilde meydana gelecek birtakım hatalardan korunmuş olur. Nitekim Hz. Peygamber'den sonra Hulefâ-i Râşidîn, Arap dilini ve lehçelerini öğrenmeleri hususunda, Arap olmayan insanları bu dili öğrenmeye, muhafaza etmeye ve manalarına riayet etmeye teşvik etmiştir. Çünkü bu ilim, din konumundadır. Yani din, bu ilimle doğru bir şekilde anlaşılır. Nitekim Osman el-Meherî (ö. 22/643) şöyle demiştir: Biz, Azerbaycan'da iken Ömer b. Hattâb'ın mektubu elimize ulaştı. Hz. Ömer (ö. 23/644) bu mektubunda şunu zikretmişti: “Arapçayı öğrenin. Zira bu dil akla muhakeme gücü verir”. Yine Hz. Muaviye'nin (ö. 60/680) torunu olan Abdullah'ın, konuştuğunda, hatalı konuşmasından dolayı halife Abdulmelik'in uyarısına maruz kalması önemli bir ayrıntıdır. Harun Reşid'in (ö. 193/809), oğluna, Arap dilini hatasız bir şekilde konuşmasını tavsiye ettiği de rivayet edilir.(el-Kalkaşendî, 1978, 1: 205) el-Kalkaşendî, Malik b. Enes'in (ö. 179/795) ilgili konuda şöyle dediğini de aktarmıştır: İ'râb, dilin süsüdür. O halde o süsü dilinizden eksik etmeyin. Said el-Basrî (ö. 110/728) ise nahiv ilminin değerini şu beyitlerle ifade etmiştir:

النَّحْوُ يُبْسُطُ مِنْ لِسَانِ الْأَلْكَانِ &&& وَالْمَرْءُ تُكْرِمُهُ إِذَا لَمْ يَلْحَنِ

“Nahiv, kekeme olanın dilini açar, kişi hata etmediğinde ona ikram edersin.

وَإِذَا طَلَبْتَ مِنَ الْعُلُومِ أَجْلَهَا &&& فَأَجْلِهَا عِنْدِي مُقِيمُ الْأَلْسِنِ

İlimlerin en yücesini arayacak olursan, benim nazarımda onun en yücesi dilleri doğru olanlardır.”(el-Kalkaşendî, 1978, 1: 206)

Ayrıca ilmî derece bakımından yüksek insanların, Arap dilinin i'râbını dikkate almadan konuşmaları, kendilerinin mertebelerini düşürdüğü gibi, makamı düşük olanları da, i'râb'ı bilmeleri kelimelerini güzelleştirmeleri sayesinde takdir edilen insanlar konumuna yükseltmiştir.(el-Kalkaşendî, 1978, 1: 204-206)

el-Kalkaşendî, ilgili konuyu iki ayrı örnek vererek şöyle açıklar: Bir bedevi, “أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ” “Allah ve resulünün müşriklerle hiçbir bağı yoktur.”(Karaman vd., 2020, et-Tevbe 9/3) ayetinde geçen “وَرَسُولُهُ” kelimesini mecrur yani “المُشْرِكِينَ” lafzına atfetmek suretiyle okuduğunu işitmiştir. Bunun neticesinde bedevi, “Allah, müşriklerden ve resulünden uzaktır” şeklinde bir düşünceye kapılmıştır. Bu durum Hz.

Ömer'e ulaşınca O, insanlara Arap dilini en iyi şekilde öğrenmelerini emretmiştir. Ancak Hasan el-Basrî, ayette geçen “وَرَسُولُهُ” lafzının başında bulunan “و” harfini, kase olarak değerlendirmiş, kelimeyi cerr olarak okumuştur. Bedevi, ilgili i’rab’ı bilmediği için “و” harfini atıf olarak algılamış ve mananın bozulduğunu zannetmiştir.(el-Kalkaşendî, 1978, 1: 206) Zikri geçen âyetin başka i’rabları da yapılmıştır.³

el-Kalkaşendî, yine Fâtır sûresinde geçen “إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ” *“Kulları içinden ancak bilenler, Allah'ın büyüklüğü karşısında korkarlar.”*(Fâtır 35/28) ayetini zikrederek şöyle der: (يَخْشَى) fiilinin mefulü olan (اللَّهُ) lafzını merfû yani (اللَّهُ) şeklinde okumak, yine (يَخْشَى) fiilinin faili olan (الْعُلَمَاءُ) lafzını mansub yani (العلماء) şeklinde okumanın, kişiyi küfre götürür. Nitekim Allah'ın, bir kimseden korkması onun ilahlık vasfına zarar verir. Allah ise bundan münezzehtir.(el-Kalkaşendî, 1978, 1: 206) İlgili ayetin i’rabı hakkında şu hususu da aktarmakta fayda vardır. Ebu Hanife (ö. 150/767), Ömer b. Abdulaziz (ö. 101/720) ve İbn Sîrin (ö. 110/729) “إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ” şeklinde okumuşlardır. O halde bu kıraate göre ayette geçen “يَخْشَى” kelimesinde istiare sanatı olup, “يُعْظَمُ” anlamındadır. O zaman mana şöyle olur: “Allah, ancak âlim olan kullarını yüceltir.”(en-Nesefî, 2018, 3: 77; Nas, 2011: 38)

Görüldüğü üzere el-Kalkaşendî, Arap dilinin söz dizimi ve i’rab kurallarını inceleyen ve Arapçanın temelini oluşturan nahiv ilminin önemine örneklerle dikkat çekmiştir. Ona göre nahiv ilmini bilen kimse, Arap dilini doğru bir şekilde kullanır, bu yönüyle cümlede oluşacak muhtemel dil hatalarından kaçınmış olur. Arap gramerinin diğer önemli ilim dalı sarf olup bu alanla ilgili Kalkaşendî'nin yaklaşımına göz atmak yerinde olacaktır.

2.2.3 Sarf

Sarf ilmi, Arap gramerinin temelini oluşturan diğer bir bilim dalıdır. Arap dilinin doğru bir şekilde kullanılmasını ve anlaşılmasını sağlaması açısından önemli bir konuma sahiptir. Ayrıca Arap edebiyatının zenginliğini ortaya çıkarmak gibi önemli bir işlevi de vardır.

³ İlgili ayetin diğer i’rablarını Ramazan Kazan, yayımlanan kitap bölümünde bir arada şöyle zikretmiştir: Ayette geçen (رَسُولُهُ) lafzı mübteda olup, kendisinden sonra hazfedilmiş (بَرِيءٌ) lafzı onun haberidir. Bu durumda mübteda ve mahzûf haberinin anlamı (وَرَسُولُهُ بَرِيءٌ) yani “ve O'nun Resulü de beridir/uzaktır,” olur. Başka bir i’rab şekli ise şu şekildedir: (رَسُولُهُ) kelimesi, (أَنَّ)nin haberi olan (بَرِيءٌ) masdarının hazfedilmiş faili olan (هُوَ) zamirine matuftur. Bu durumda mahzûf kelimenin takdiriyle kelim şöyle olur: (أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ هُوَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ) yani “Şüphesiz Allah ve O'nun Resulü de müşriklerden beridir.”(Daha geniş bilgi için bkz: (Kazan, 2021: 5)

Bu ilmin daha iyi anlaşılmasını için sarf kavramının, sözlük ve terim anlamlarına dikkat çekilecektir.

Sözlük anlamı itibarıyla sarf, çevirmek, döndürmek anlamlarına gelir.(Manzûr, 1414/1993, 1: 245) Terim manasına gelince, genel olarak iki tanımdan söz edilmiştir. Birincisi, maksut olan manayı ifade etmek amacıyla bir lafzın aslının, farklı anlamlarını elde etmeye yarayan çeşitli kalıplara dönüştürülmesini konu edinen bir bilim dalıdır. Bu ilme tasrif ilmi de denilmiştir. Yani kişinin, kastettiği manayı muhatabına aktarması için, kök itibarıyla aynı olan bir kelimedenden farklı manaları elde etmesidir. Örnek olarak “Adam âlimdir” kelamını “رجل عالم”, “Adam çok âlimdir” cümlesini “رجل عالم”, “Adam biliyor” ibaresini “رجل يعلم”, “Adam en iyi bilendir” “رجل أعلم” şeklinde kullanmaktır. Görüldüğü üzere, aynı kelimedenden birden fazla anlamın türetilmesidir. İkincisi, i’rab ve bina kapsamı dışında olmak üzere kelimenin yapısındaki değişken durumların tespit edilmesini sağlayan kaideler ilmine verilen isimdir. Bu tarif, “خاف” - “خوف”, “قال” - “قول” şeklinde örneklendirmek mümkündür.(et-Tehânevî, 1996, 1: 22) İlgili örneklerde sarf ilminin bu tarifi açısından ortak bir işlem söz konusudur. O da şudur: bir kelimedede و / یا da ي / harfi müteharrik/harekeli, kendisinden önceki harfin harekesi meftuh/üstün olursa و / یا da ي / harfi / / harfine dönüştürülür. Kısaca sarf ilminin konusu, kelimenin sahip olduğu yapı açısından incelenmesidir.(et-Tehânevî, 1996, 1: 20-23; el-Cürçânî, 1983: 133)

Sarf ilmi, kelimelerin aslını, ziyadesini, hazfîni, ibdalini tanımak açısından oldukça önemlidir. Böylelikle ism-i mensup, tekrar cem’i/çoğulu yapılmayan kelimeler anlamına gelen ve “مفاعل” ve “مفاعيل” şeklinde iki kalıbı olan (el-Milânî, 2017: 56) muntehâ-yı cümü’ kalıpları, ismi tasğîr ve bunun gibi pek çok kelime kalıpları, bu ilim sayesinde bilinir. Çünkü bir kelimenin aslını, ziyadesini, kelimedede hazf olan kısmını, yine kelimedede meydana gelen ibdali bilmeden onu tasğîr sigasına, muntehâ-yı cümü’ kalıbına veyahut nispet veznine aktarmak, kişiyi doğru bir işlem yapmaktan alıkoyar. el-Kalkaşendî, sarf ilmini bilmenin önemine dikkat çekerken alanın uzmanlarından olan İbnü’l-Esîr’in (ö. 637/1239) *el-Meseli’s-Sâir* adlı eserinde ilgili konuda şunu zikrettiğini belirtir: Sarf ilmine vâkîf olmayan bir nahiv âlimine “اضطراب” lafzının ismi tasğiri nasıl olur diye sorulduğunda O, “ضطرب” şeklinde olur diyecektir. Onun bu şekilde cevap vermesi, kendisini kınamaya sebep değildir. Zira nahiv sanatının gereğine göre bu lafzı tasğir veznine dönüştürmüştür. Çünkü nahivciler, bir kelime beş harften fazla ise, ister kendisinde zait bir harf olsun isterse de olmasın, o lafızda hazif yapılar demişlerdir. Arapların “منطلق” lafzını “مطلق” şeklinde ismi tasğir veznine

dönüştürmeleri buna örnektir. Burada “منطلق” beş harf üzere olup, kendisinde bulunan / م / ve / ن / harfleri zaidedir. Ancak burada / م / harfi, ism-i fâil veya ism-i meful elde etmek içindir. Bundan dolayı / م / harfi hazfedilmeye uygun olmayıp / ن / harfi hazfedilmiştir. Nahiv ilmiyle uğraşan kimse bu metot üzere hareket ettiğinden “اضطراب” lafzında ب / ا / / ط / ر / ض / / harflerinden birisini hazfetmesi, onun uğraştığı ilmin gerektirdiği şeydir. Hâlbuki burada / ا / harfinden başka diğerleri zait olmayıp, hazfedilemez. Yani zait olanı hazfedip, asıl olanı bırakmak evla olandır. Dolayısıyla, nahivcinin kelimeyi ismi tasğir kalıbına dönüştürmeye dair yaptığı “ضُنْطِيرِب” şeklindeki işlem tamamen hatalıdır. Nahiv âliminin, “اضطراب” lafzındaki / ط / harfinin / ت / harfinden dönüştüğünden haberi yoktur. Nitekim bir kelimenin ism-i tasğiri elde edilmek istendiğinde, kelimenin aslına müracaat edilir. Kelimenin aslındaki / ط / harfi, / ت / harfinden mübeddel olduğu için, bu kelimenin ismi tasğir hali “ضُنْطِيرِب” şeklinde olur. İşte bunu ancak sarf ilmi ile uğraşan kimseler bilir. Nahivcilere gelince onlar ancak bu kelimeyi, sarfçıların aktardığı şeklin üzerinde işlem yapmışlardır. Burada nahiv ilmi ile uğraşan kimseleri bu noktadan kınamak elbette ki doğru tavır olmayacaktır. Çünkü sarf ve nahiv başlı başına iki ayrı ilimdir. Dolayısı ile nahivciden sarf ilmini bilmesini istemek onu, bilgisinin olmadığı bir alanla alakalı sorumluluk altında bırakmak demektir. Bu da doğru bir yaklaşım olmayacaktır.(el-Kalkaşendî, 1978, 1: 216-217)

Görüldüğü üzere el-Kalkaşendî sarf ilmini bilmenin önemini ifade eden örneği, alanın uzmanından nakil yaparak aynen aktarmıştır. Bu durum onun alanla ilgi ana kaynaklara hâkim olduğunu göstermektedir.

el-Kalkaşendî, kâtibin sarf ilmini bilmesi gerektiği üzerinde de durmuş ve ilgili konuya dair bir takım örnekler takdim etmiştir. Burada makale sınırları içinde bir örnek sunulmakla yetinilecektir. Yedi kıraat imamlarından olan Nâfi' b. Ebî Nuaym (169/785), kâtibin sarf ilmini bilmesine ihtiyacı yoktur demiştir. el-Kalkaşendî, Nâfi'in söylemiş olduğu bu sözünü, Nâfi'in sarf ilmi açısından yanlış okuduğu bir kelimeyi örnek getirerek kendisini şöyle eleştirmiştir: Nâfi'e gelince “معاش” lafzını “معاشش” şeklinde kıraat etmiştir. Hâlbuki bu lafzı, Nâfi'in dediği gibi hemzeli okumak, Arap ulemasının icma'ı ile caiz değildir. Çünkü kelimedeki / ي / harfi burada hemzeye dönüşmez. / ي / harfi ancak, kesra ve tenvin alamayan ya da kesra ve tenvini kabul edemeyen anlamına gelen gayr-ı munsarîf bir kelimedede bulunup, cemi'/çoğul kalıbı olan “مفاعل” veznindeki elif-i cem'den sonra gelirse hemzeye dönüşebilir. Bununla beraber elif-i cem'den sonra bir harf daha olmalı ve kelimenin aynu'l-Fiiline de karşılık gelmemelidir. Temel kural zikredildiği

şekildedir. Nafi', "معيشة" lafzının aslını "فعائل" vezni üzere cem' olunan "فعلية" olarak ele almıştır. Hâlbuki "معيشة" lafzının vezni "مفعلة" kalıbında gelir. Çünkü bu kelimenin kökü "عیش" olup /ي / harfi / ا / harfine dönüşmüş, lafız "عاش" şeklinde olmuştur. Muzari sığasında aynu'-Fiil'i, /ي / harfine uygun olsun diye "يفعل" vezni üzere "يعيش" şeklinde gelmiş, sonrasında aynu'-Fiilin harekesi fau'l-Fiile nakledilmiş, kelime "يعيش" olmuştur. Bunun, ismi mef'ûl kalıbı "مفعول" vezni üzere "معيوش به" olup, burada tahfiflikten dolayı / و / harfi hafzedilmiş, kelime "معيش به" olmuştur. Akabinde bu lafzı müennes kılmak için sonuna ta-i Te'nîs eklenmiş, kelimenin mastarı "معيشة" şeklinde gelmiştir. Nafi' bu kelimenin aslını fark edemeyip, çoğul kalıbını hemzeli okuduğu için Arap edebiyatçıları tarafından kınanmış ve ayıplanmıştır. Nitekim Ebu Osman el-Mazini (ö. 249/863), Nafi'yi bu konudaki görüşünden dolayı tenkit etmiştir. (el-Kalkaşendî, 1978, 1: 216-217)

Sarf ilminin kurallarını ve gereklerini bilmeyen kimse, diğer konularda ne kadar bilgili olsa da kendisini bir noktada cumhura muhalefet etmekten ve ulemanın eleştirisine maruz kalmaktan kurtaramaz. Zira bir kelimenin vezne aktarımı gibi basit görülen bir meselede bile hata yapmış olması, onu ilimde itibarsızlaştırıp, sözünü değersiz kılar. Bu da sarf ilminin Arap dilindeki meziyetinin önemine kâfi gelecek bir delildir. (el-Kalkaşendî, 1978, 1: 216)

el-Kalkaşendî, sarf açısından hatalarının nasıl düzeltildiğine dikkat çekmiş ve iki ayrı örnekle bunu açıklamıştır: Birinci örnekte, Ubeydullah b. Süleyman'ın, bazı kâtiplerin kitaplarına göz gezdirirken, "vergi toplamayı ihmal ettim" anlamında "وقد لهوت عن جباية الخراج" ibaresini görmüş, buradaki "لهوت" kelimesinin "لهيئت" şeklinde yazılması gerektiğini belirtmiştir. İkinci örnekte, Ahmet b. İsrail'in "Onların ücretleri ilk başta yıllık, sonra aylık, sonra günlük ve en sonunda saat başı oldu." anlamında söylemiş olduğu "وكانت رؤسومهم مساناة ثم صارت مشاهرة" cümlesinde "مساواة" lafzının tasrif ilmi açısından "مساوعة" şeklinde yazılması gerektiğini söylemiştir. el-Kalkaşendî, bu tür hatalara düşmenin sadece ilimden yoksun kimselerin değil, bazen âlimlerin de başına gelebileceğini belirtmektedir. Müellif bunun nedenini, Arap dil bilgisinin karmaşık oluşuyla ilişkilendirmiş, dil bilgisinin temel özelliklerini kavramanın, kişiyi hata yapmaktan alıkoyacağını belirtmiştir. (el-Kalkaşendî, 1978, 1: 217-218)

Görüldüğü üzere Arap dilini doğru bir biçimde kullanmayı sağlayan sarf ilmi, Kalkaşendî'ye göre önemli bir yere sahiptir. Bu ilmin, Arapçanın temelini oluşturması nedeniyle belâgat ilimlerinden de önemli

olduğu söylenebilir. Şimdi müellifin belâgat ilimleri hakkındaki görüşlerine değinmek uygun olacaktır.

2.2.4 Meânî, Beyân, Bedî'

Belâgat, Arap dilinin güzel ve etkili bir biçimde kullanılmasıyla ilgili bir bilimdir. Kişi, bu bilim sayesinde duygu ve düşüncesini etkili bir şekilde muhatabına ifade eder veya yazılı olarak eserine aktarır. Ayrıca bu ilimle Arapçanın zenginliği ve çeşitliliği anlaşılır. Belâgat ilmi meânî, beyân ve bedî' olmak üzere üç ana daldan oluşur.

Belâgat ilminin âlimlerce yapılmış en genel tanımı, sözün fasih olmakla beraber zamana ve duruma uygun olmasıdır.(el-Cürcani, 2001: 10; Haldun, 1981, 1: 764; el-Cürcani, 1983: 156; el-Hanefi, ts., 1: 160; Ahmet, 2020, 868; Heyet, 1972, 70; el-Hâşimî, ts.: 212) el-Kalkaşendî, bu ilimlerin gerekliliğini kâtipler açısından değerlendirmiş O, kitâbet sanatının fesâhât ve belâgatın esasları üzerine kurulu olduğunu belirtmiştir. Yine Ona göre kitâbet sanatı, fesâhât unsurunun ve belâgat üsluplarının doğduğu yerdir. Dolayısı ile kâtib, ilgili ilmi en iyi şekilde bilmeye ve maksatlarını kavramaya mecburdur. Bu sebeple kâtib, kelâmın manasını kavrar, cevabını kastettiği anlam üzere inşâ eder. Daha önce de zikredildiği gibi bütün bunları, Arap dilini iyi bilmesi ve ehli fesâhât ve belâgat'ın üsluplarını inşa etme melekesi ile beraber, bu başarısını uygulama sahasına taşıması esastır. Zira Arap dilinin temel kurallarından uzak olan kelâm, elbette anlamı bozar. Kâtib, kekeme olmayıp, hutbeleri irat etmede ve mektupları yazma konusunda belâgat'ın eşsiz güzelliğinden yararlanmalıdır. Bunun yanı sıra ister nazm ister şiir olsun kâtibin, yeri geldiğinde bu üslupları güzel bir şekilde kullanması gerekir. Zira kâtibin, muradını ifade etme doğrultusunda hareket edip, o kitâbetten talep edilen manayı gerçekleştirilmesi lazımdır.(el-Kalkaşendî, 1978, 1: 219)

el-Kalkaşendî, belâgatın önemini ve inceliklerini bilmek ve bunları hem kelâmında hem de kitâbetinde ortaya koymanın önemine Ebû Hilâl el-Askerî'nin (400/1009) şu görüşlerine atıf yapar: Arap dilinde uzman olan kimse belâgat ilimlerini araştırmayı ve uygulama sahasına aktarmayı ihmal ettiğinde, bu ilimlerin inceliklerinden de mahrum kalmış olur. Ayrıca belâgat ilmin inceliklerine vakıf olmadığı için bildiği bazı ilimlerin güzelliğinden de mahrum kalmış olur. Çünkü kişinin aklındaki güzel bir şekilde aktarması ancak bu ilim sayesinde olur. Zira kişi, belâgat ilmini gereği şekilde öğrenmediğinde, bildiği diğer Arap diline ait ilimler de eksik kalmış olur. Böylece kâtib, güzel kelâm ile çirkin olanı, şahane bir şiir ile geliş güzel bir şiiri, güzel lafız ile olmayanı, kulağı tırmalayanı diğerinden ayırt edemezse, cehaleti ve ilimdeki noksanlığı

ortaya çıkar. Bir mektup yazmayı veya bir kaside okumak isteyince, manası berrak olanı bulanıkla, açık olanı ise manası kapalı olanla karıştırır. Böylelikle kendisini, cahillerin alay edeceği, akıllı kimselerin de basit göreceği bir konuma düşürür. Kâtip, bu ilimlerden habersiz olduğunda, telif etmiş olduğu nesir veya şiirin etkileri çirkin görünür. Çünkü O, uygun olmayan kelamı alıp, kabul gören güzel kelamı da terk etmiştir. Bu da onun anlayışının zayıf oluşuna, ilminin eksikliğine delalet eder.(el-Kalkaşendî, 1978, 1: 220)

Bedî' beyân ve meânî ilimleri ayrıca Allah'ın kitabını, Peygamber'inin kelamını anlamaya vesiledir. Nitekim kâtip, ayet ve hadislerdeki değerli manaları Kur'an ve hadisten alınmış bir ibareyi, Kur'an'dan veya hadisten olduğuna işaret etmeksizin cümleye yerleştirmek anlamına gelen iktibas sanatını kullanır. el-Kalkaşendî bu noktada yine alanın uzmanlarından olan Ebû Hilâl el-Askerîye şöyle bir atıfta bulunarak açıklamalarına devam eder: “Kendisine uyulan fakihin, münazara ilminde derin ilme sahip olan kelamcının, Arap dilini çok iyi bilen ve Kureyşli olan kimsenin, Allah'ın kitabının i'câzını, yabancıların anladığı gibi anlaması pek çirkindir.” Çünkü yabancılar, ancak zahir manaları esas alarak hareket ederler. Hâlbuki ilimde derinleşmiş olan kimseler, manaları illetlendirme kabiliyetine sahip olan kimselerdir.(el-Kalkaşendî, 1978, 1: 220)

el-Kalkaşendî, tabîî bir duygu olan zevk-i selim denilen bir inceliğe de dikkat çekmiştir. O, Ebû Hâmid Bahâüddîn es-Sübki'nin (ö. 773/1372) Mısır halkının zevk-i selime sahip oluşlarını, belâgat ilimlerini tahsil etmeye ihtiyaçları olmadığını mübalağalı bir şekilde ifade ettiğine dikkat çeker. Ancak onun bu mübalağalı görüşüne katılmaz. O şöyle demektedir: “Mısır halkının, ilgili ilimleri tahsil etmeye ihtiyaçları yoktur. Zira onlar, tabiatları itibarıyla bu ilimleri bilmektedirler.” Hatta o, bir hutbesinde: “Allah'ın Mısır halkına ihsan etmiş olduğu tabîî zevk-i selîmden dolayı, bizim memleketimizde insanların bu ilimlere ihtiyacı yoktur. Burada yaşayan insanların zihinleri sabah rüzgârından daha hoş ve ince olup, yakışıklı kimsenin çehresinde beliren hayat pınarından daha zariftir. Bu tatlı kavrayışı Nîl nehri onlara kazandırmıştır. Âlimlerin, çağlar boyunca uğraşarak anladıkları şeyleri onlar, tahsil etmeksizin kavramışlardır. Onlar, gizlenmiş olan sırları, parlak kalplerinin aynalarından görmüşlerdir. Böylelikle onlar, lügat, nahiv, fıkıh, hadîs, tefsir gibi ilimleri öğrenmeye yönelmişlerdir.” der. Ancak el-Kalkaşendî, Ebû Hâmid Bahâüddîn es-Sübki'nin söylediği görüşüne katılmayarak, şu beyitlerden de hareketle görüşünü ifade etmiştir:

والسيف ما لم يلف فيه صيقل &&& من طبعه لم ينتفع بصقال

“Kılıç, cilalanmadan keskinleşmez. Doğası gereği keskin olmayan kılıç, cilalanmakla bir fayda sağlamaz.”(el-Kalkaşendî, 1978, 1: 220)

Burada müellif, ilgili şiiri şahit getirmekle şunu ifade etmek istemiştir: Doğası gereği eksik olan bir şey gelişim kat etmeden ve mükemmelleştirilmeden hiçbir fayda sağlamaz. Bu bağlamda Mısır halkı, tabiatında var olan belâgat ilimleri hususundaki kavrama melekesini, çaba sarf ederek geliştirmelidir.

Müellif, konuyla ilgili şu cümleleri, şiirin peşinden getirmiştir: “...İdiyye denilen en kaliteli develeri elde etmek için herhangi bir atı ya da deveyi koşturmadan ve düşmana doğru hızla ilerlemeden elde edilen ganimet, ne de güzeldir.”⁴ Dolayısıyla, hiçbir çaba sarf etmeden bir kazanç elde edilemeyeceği gibi, Bahâüddîn es-Sübki'nin, Mısır halkının çaba sarf etmeden belâgat ilimlerini bildiğini söylemesi de hiç gayret sarf etmeden hazıra konulamayacağı gerçeğinden hareketle uygun bir ifade değildir.

el-Kalkaşendî, Arap kelimada, lafızların ilavesiyle mananın daha güçlenip, farklı anlamlar da ifade edeceğine meanî ilminin konularından hareketle dikkat çeker. Bunu daha net ve anlaşılır bir şekilde ortaya koymak için Abdulkâhir el-Cürcânî'nin (471/1078) aktardığı şu diyaloga yer verir: Felsefeci el-Kindî (252/866), bir gün Arap edebiyatı âlimlerinden Ebû'l-Abbâs'a (136/775) ben Arapların kelimada birçok gereksiz fazlalıklar görüyorum der. Ebû'l-Abbâs ona, hangi konuda fazlalıklar görüyorsun deyince, Kindî, Araplar, aynı manaya gelen bir kelamı, üç farklı şekilde kullanıyorlar der. Sonra itirazını şu örnekle anlatır: Araplar, önce “عبد الله قائم” diyorlar. Sonra “إن عبد الله قائم”, daha sonra da “إن عبد الله لقائم” diyorlar. Kindî, bu üç cümlenin manası aynı olmasına rağmen lafızlar tekrar ediliyor deyince, Ebû'l-Abbâs ona, durumun kendisinin zannettiği gibi olmadığını söyler. Sonra konuyu izah etmeye başlar. Arap kelimada, lafızların ziyadesiyle, mana da güçlenerek farklı anlamlar ifade eder. Arapların “عبد الله قائم” sözü, “Abdullah'ın ayakta oluşunu” haber vermek içindir. Yine onların “إن عبد الله قائم” sözü, tereddüt edip şüphe içerisinde olan kişiye, “şüphesiz Abdullah ayaktadır” niteliğinde bir tekid edatıyla verilen cevap olur. Arapların “إن عبد الله لقائم” kelamına gelince bu, durum inkâr edene cevap

⁴ Lahik ve Sikâb Araplarda meşhur iki attr. İd ise iyi develeriyle meşhur yer adıdır. Dolayısıyla oraya ait kaliteli develere İdiyye denir.

mahiyetindedir. Çünkü inkâr eden adam, Abdullah ayaktadır cümlesini işitince, “hayır Abdullah ayakta değildir” diye iddia eder.

Dolayısı ile tekid edatı olan “ئِنْ”nin haberinin başına getirilen ve kaydırılmış anlamında olup, cümlenin barındırdığı manayı te’kîd etmeye yarayan (Mustafa el-Ğalayinî, 2005: 631) “lâm-ı müzahlaka” ile “hiç şüphesiz, Abdullah, elbette ayaktadır” manası ifade edilmiş olur. Böylece inkâr eden kimseyi ikna eder. Bu da Arap dilinin eşsiz belâgat’ına has bir durumdur. Kindi bu cevaba hiçbir itiraz yöneltmeden sessiz kalır.(el-Kalkaşendî, 1978, 1: 223)

Görüldüğü üzere el-Kalkaşendî, belâgat ilimlerinin tahsiline ciddi önem atfetmiştir. İlgili konuyu özellikle kâtipler üzerinden izah etmiş, bu ilimden yoksun olan kâtibin karşılaşacağı birtakım sıkıntılara dikkat çekmiştir. Dolayısı ile el-Kalkaşendî, Arap dilinde belâgati, onun ayrılmaz bir unsuru olarak değerlendirmiştir. Ayrıca tabîi bir özellik olan zevk-i selîmin de bu ilmin orijinalliği açısından önemine dikkat çekmiştir.

2.2.5 el-Kalkaşendî’nin Şiire Yaklaşımı/Bakışı

Şiir, Arap edebiyatında en eski ve en önemli türlerden biridir. Cahiliye döneminden itibaren Araplar arasında yaygın olarak kullanılmasıyla ön plana çıkmaktadır. Ayrıca şiir, Arap kültüründe önemli bir yere sahip olup, Arapların kültürel kimliklerinin bir parçası olarak kabul edilmiştir. Nitekim konuyla ilgili el-Kalkaşendî, başta ilk halifelerin şiire karşı müspet tutumlarını ve ilgili konuda Said b. Müseyyeb (ö. 94/713) ve İmam Şafi (ö. 204/820)’den nakiller yaparak şiirin önemini göstermeye gayret etmiş ve şöyle demiştir:

Arap edebiyatında şiir, dile dair malzemeyi çokça barındırması, istişhâd için kullanılması, nakil olarak rivayet edilmesi, insanı hayran bırakması, bazı atasözleri ve deyimlerin ortaya çıkmasına sebep olması bakımından önemli bir konuma sahiptir. Ayrıca şiirde kullanılan temsillerle yeni anlamaların icat edilmesi, dil kurallarının izahlarında delil olarak kullanılması ve Arapçanın inceliklerinden haberdar etmesi gibi özelliklerinden dolayı tarihten günümüze önemli bir edebiyat terimidir. İslam’ın ilk dönemlerinde başta sahabe, sahip olduğu ilgili özelliklerden dolayı Arap şiirine önem vermişlerdir. Nitekim Said b. Müseyyeb’den aktarıldığına göre Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), Hz. Ömer (ö. 23/644) ve Hz. Ali (ö. 40/661) Arap şiirine önem vermişlerdir. Yine Said b. Müseyyeb Hz. Ömer’in şöyle dediğini aktarmıştır: Bir kimsenin en güzel sanatı, meramını dile getirmeden önce, kelimelerini bir şiirle başlatmasıdır. Zira şiir, cömert kimsenin şefkatini celbeden ve cimri

kimsenin de infak etmesini teşvik eden bir gerçektir. Ayrıca İmam Şafî, Hz. Ömer'in, Divan-ı Hüzeliyyin'i ezberlediğini de aktarmıştır. Câhız (55/869) da, Hz. Ömer'in, hoşuna giden şiir duyduğunda onu ezberleyene kadar tekrar ettiğini zikretmiştir.(el-Kalkaşendî, 1978, 1: 319-320)

Müellif, İmam Şafî'den rivayet edilen şiirle ilgili bir sözün, insanlar tarafından yanlış anlaşıldığını vurgulamış ve bu sözün arka planını izah etmiştir. Nitekim ilgili sözünde İmam Şafî şöyle demiştir:

“Şayet şiir, âlimleri küçük düşüren bir şey olmasaydı, ben de Lebid (40-41/660-661) gibi bir şair olurum.” el-Kalkaşendî, İmam Şafî'nin söylemiş olduğu bu sözün, şiirin menfi bir olgu oluşundan dolayı değil, aksine Hz. Peygamberin “*Bir kimsenin karnını irinle doldurması, onu şiirle doldurmasından daha hayırlıdır*”(el-Buhârî, 1993, “Edeb”, 92, (No. 5803) kelamının altında yatan asıl maksadı ve bağlamını doğru bir şekilde anladığı için söylemiştir. Çünkü Hz. Peygamber bu hadisi, ilimden uzaklaşarak bütün himmet ve gayretini şiiri öğrenmek ve yazmak için sarf eden kimseler için kullanmıştır. Yoksa ilgili hadisi, şiiri bir edebiyat türü olarak kötü olduğu için zikretmemiştir. Nitekim Hz. Peygamber şiirle ilgili bir hadisinde şöyle buyurmuştur: “*Şüphesiz ki şiirin bir kısmında hikmet vardır.*(eş-Şeybânî, 2001, 4: 246 (No. 2425); el-Kalkaşendî, 1978, 1: 320)” Dolayısıyla şiir haram olan şeyleri konu olarak ele almadıkça Hz. Peygamber başta olmak üzere asırlardır Müslümanlar arasında başvurulan bir edebiyat türü olmuştur.

el-Kalkaşendî, bir kâtip için şiiri olmazsa olmaz bir unsur kabul etmiştir. Ona göre kâtip, özellikle âlimlerin bir nedenden dolayı seçip, eserlerinde sürekli olarak kullandıkları kahramanlık şiirlerini ihtiva eden Hamâse, eski Arap şiirlerini içine alan Mufaddaliyyât ve Asmaiyyât ile Divanu'l-Hüzeliyyin gibi eserleri okumalıdır. Bunun yanı sıra bu gibi eserlerin anlamlarını, açıklamalarını ve sırlı yönlerini keşfetme noktasında ciddi bir gayret sarf etmelidir. Ayrıca kâtip, Cerîr b. Atiyye (ö. 110/728), Ferezdak (ö. 114/732), Ahtal (ö. 92/710-711) gibi İslam'ın ilk dönemlerinde yaşamış Arap asıllı şairlerin ve sonraki dönemlerde yaşamış Ebû Temmâm (ö. 231/846), Müslim b. Velîd (ö. 208/823), Buhtürî (ö. 284/897), İbnu'r-Rûmî (ö. 283/896) ve Mütenebbî (ö. 354/956) gibi bir takım şairlerin şiirlerini de bilmesi gerekir.(el-Kalkaşendî, 1978, 1: 319)

el-Kalkaşendî'nin, şiirin kültür hayatındaki ve inşa sahasındaki önemini kavrayan birisi olduğu söylenebilir. Aynı zamanda başta kâtipler olmak üzere kültür aşığı insanların kendilerini nasıl yetiştireceklerinin, hangi kaynaklara müracaat edeceklerinin anahtarlarını da vermektedir.

Kendisinin şiir söyleme ile ilgili bir gayretinin olmadığını da belirtmek yerinde olacaktır. Zira O, bir divana sahip değildir. Ancak onun şiir ile nesri mukayese etmesi de oldukça orijinal bir fikirdir

2.2.6 Şiir-Nesir Mukayesesi

Şiir, tarihten günümüze insanların sürekli olarak başvurduğu bir kaynak olmuştur. Zaman zaman bazı milletlerin, medâr-ı iftihar saydıkları birtakım şairleri olmuştur. Hatta kabileler arasında meydana gelen bir savaşın başlaması ve bitmesi, bir şairin şiirinin etkisi ile olmuştur. Bu denli bir etkiye sahip olan bu olgu, Arap dili ve edebiyatında da kendisinden yararlanan bir kaynak niteliği olma vasfını kazanmıştır. Nitekim nahivciler, yazmış oldukları eserlerindeki bazı meselelerde, cahiliye şiirini delil olarak kullanmışlardır. Bu da şiirin tarihi seyri içerisinde bulunduğu konumu anlamamız açısından oldukça önemlidir.

el-Kalkaşendî, kasidelerinin kafiyeli oluşu, uzun zamanlar boyunca varlığını korumuş olması, râvilerin dillerinde sürekli olarak dolaşıyor olması, geniş kitlelerce bilinmesi yönüyle şiirin önem arz ettiğini vurgulamıştır. Bunun yanı sıra medh ve hicvetme yönünün olması, kralların saraylarında inşâd edilmesi, güzel vasıfları toplayıcı özellikte olması, kalplere ve akıllara hitap ediyor olması vb. pek çok niteliğe sahip olmasından kaynaklı şiirin, kendisine has bir takım özelliklerin olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra dil, nahiv, belâgat gibi edebî ilimlerde şiirin istişhad yönünün olması, Kur'an tefsirlerinde müelliflerin yaptıkları izahlarına delil olması için şiiri istidlâl olarak kullanmaları, onu daha da önemli bir konuma taşımıştır. el-Kalkaşendî, şiirin yukarıda zikrettiğimiz bütün bu özelliklerine rağmen nesri, şiire tercih etmiştir. Nitekim nesrin, derece bakımından daha yüce, rütbe bakımından daha büyük, makam cihetiyle daha şerefli, düzen bakımından daha güzel olduğunu belirtmiştir. Çünkü şiir, vezin ve kâfiye içerisinde hapsolmuştur. Bunun yanı sıra şair, lafızları gereğinden fazla kullanır, cümlede takdim tehir yapar. Ayrıca uzun olan kelâmı kısaltıp, kısa olanı da uzun hale getirir. Gayr-ı munsarîf kelimeyi, munsarîf şeklinde kullanır. Arap dilinde kullanımı uygun olmayan kelimeleri alıp, fasih olan kelimeler ile değiştirir. Ayrıca şiirde mana lafızlara tabi iken nesirde durum tam tersidir. Bunun neticesi şu açıdan önem arz eder. Şiirde, manalar lafızlara feda edilir. Dolayısıyla mananın önemi çok aranmaz. Fakat nesirde lafızlar, manalara teksif edilerek, anlatılmak istenen ana mesaj net olarak aktarılmış olur.(el-Kalkaşendî, 1978, 1: 89)

el-Kalkaşendî, nesir olarak yazılmış bir cümle, şiir kalıplarına döküldüğü vakit anlam daralmasına yol açacağına dikkat çekmiş, bunu şu

örnekle açıklamıştır: Hz. Ali “قيمة كل امرئ ما يحسن” “*her adamın kıymeti yaptığı iyiliklerle bilinir.*” demiştir. Bu cümlenin şiire aktarılmış hali şu şekildedir:

قيمة كل الناس ما يحسنونه &&& فيا لائمي دعني أعالى بقيمتي

“*Ey kınayan kişi, beni kendi halime bırak, değerimi ben iyi bilirim. Tüm insanların kıymeti yaptıkları iyiliklerle bilinir.*”

Bu iki anlatım tarzına baktığımız zaman, şiire ilave edilen lafızlar ve nesirde geçen bazı lafızların başkalarıyla değiştirilmesi, şiirdeki insicam her ne kadar lafzında bulunmuş olsa da, manada ihlale uğramıştır.(el-Kalkaşendî, 1978, 1: 89-90; Kazan, 2003: 119)

Bunun yanı sıra el-Kalkaşendî, nesrin şiire olan üstünlüğünü başka açılardan da değerlendirmiştir. İlk olarak Kur'an'ı Kerim'in şiir vezninde değil de nesir olarak nazil olduğunu ifade etmiş ve delil olarak “وما هو بقول شاعر” “*O bir şair sözü değildir.*” (el-Hâkka 69/41) ayetini zikretmiştir. Yine Kur'an'ın bulunduğu yüce konumundan dolayı Allah, Peygamberini nazımdan mahrum bırakması, nesrin şiire olan üstünlüğünün başka bir delilidir. Nitekim “وما علمناه الشعر” “*Biz O'na (Peygambere) şiir öğretmedik*” (Yâsîn 36/69) ayeti buna işaret etmiştir. Bunun yanı sıra genel anlamda, şiirde hayalin çokça kullanılması, imkânsız bir takım şeylerin gerçekmiş gibi sunulması ve yalan sayılabilecek bazı şeylerin zikredilmesi şiirin, zafiyetlerindedir.(el-Kalkaşendî, 1978, 1: 90-91) el-Kalkaşendî'nin, nesri şiire üstün tutmasının bir diğer delili, nesrin devlet ricali katında da itibar görüyor olmasıdır.(el-Kalkaşendî, 1978, 14: 237) Bütün bu görüşleri sebebiyle el-Kalkaşendî, edebiyatçılar tarafından nesri şiire tercih eden ilk âlimler arasında değerlendirilmiştir.(Kazan, 2003: 119)

Görüldüğü üzere el-Kalkaşendî, şiirin lafza, nesrin manaya önem vermesinden ve yaptığı mukayeselerden hareketle nesri, şiire tercih ettiği söylenebilir.

3. SONUÇ

Arap dili ve edebiyatı tarihinde önemli bir konuma sahip olan el-Kalkaşendî, Memlûkler döneminde yaşamış, yazmış olduğu eserlerinde kendisinden önceki ve yaşadığı dönemin ilmî-kültürel mirasını aktarmış biridir.

el-Kalkaşendî'nin Arap dilindeki konumunu anlamak için eserlerini, özellikle de ansiklopedik nitelikte yazmış olduğu *Subhu'l-A'şâ*'sını incelediğimizde Arap diline yönelik pek çok konuyu ele almış, ilgili dönemde divan kâtipleri üzerinden açıklamıştır. Sarf, nahiv, belâgat,

şiiir ve nesir ele aldığı konulardan bazısıdır. el-Kalkaşendî, bir divan katibi olarak konumunun önemine binaen Arap dilinin diğer dillere olan üstünlüğünü ve faziletini dile getirmiştir. Özellikle meslektaşlarının en ince noktalarına kadar bu dili öğrenmesinin önemine dikkat çekmiştir.

el-Kalkaşendî, temel İslam ilimleri ile uğraşan bir kimsenin ilk olarak sarf ve nahiv ilimlerini öğrenmesi gerektiğine dikkat çekmiş, bunları öğrenmeden ilgili alanda konuşmanın, kişiyi yanlışla götürceğini belirtmiştir. Ona göre, bunlar öğrenildikten sonra belâgat ve şiiir'e dair konulara yönelmek gerekmektedir. Dolayısı ile el-Kalkaşendî, kendisinden sonraki âlimlerin, İslam ilimlerini tahsil etme noktasında takip edecekleri bir metot da böylece sunmaktadır. O, günümüze bu yönüyle ışık tutmaktadır. Yine o, dil bilgisi kurallarının ve kelimelerin anlam yönlerini tespit etmek için doğruluğunda şüphe olmayan örnekler getirmek anlamında kullanılan istişhâda dikkat çekmiştir. Bu alanda ilk akla gelen kaynakların ayetler ve şiiirler olacağını belirtmiştir. İfade edilebilir ki, dilciler arasında mana rivayetinden dolayı tartışmalı bir konu olmasına rağmen el-Kalkaşendî, hadislerle de istişhâd edileceğini delilleriyle ortaya koymuştur.

Ayrıca Arap dilindeki belagat terimlerinin genişliği, bazı kelimelerin diğer dillerde olmayışı, Kur'ân dili olması gibi bazı özelliklerinden hareketle dil olarak önemine ve üstünlüğüne dikkat çekmiştir.

el-Kalkaşendî çok yönlü bir alim olmasından dolayı onunla ilgili farklı çalışmalar yapılmış hatta temel eseri olan *Subhu'l-A'sâ'*nın bazı bölümleri Almancaya bile tercümesi yapılmıştır.

Bu çalışmada, el-Kalkaşendî'nin Arap dilindeki konumu, özellikle nahiv, sarf, belâgat, şiiir ve nesire bakışı açısından örneklerle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Onun sarf ve nahvin, kâtibi dolayısıyla bu dili öğrenenleri hatalardan koruyacağı hakkındaki görüşleri ortaya konulmuştur. Onun, belâgati Arap dilin ayrılmaz bir unsuru olarak gördüğü, bu ilim bilinmeden dili en üst seviyede kullanan kâtiplerin işlevlerini tam anlamıyla yerine getiremeyecekleri hususundaki fikirleri ortaya koymuştur. Tabii bir özellik olan zevk-i selîmin de belagatin orijinalliği açısından önemine dikkat çekmiştir. Ayrıca nesri şiiire tercih edenler arasında ilklerden olması, bunu yaparken manayı öncelemesi ve lafızların tam olarak anlaşılmasına önem verdiği tespitinde bulunulmuştur. Makalede ortaya konulmaya çalışılan konu ve bulguların, yapılacak araştırmalar için yol gösterici olması umulmaktadır.

Müellifin *Subhu'l-A'sâ* adlı eseri, pek çok sosyal ve beşeri ilim dallarının bilgilerini kapsadığı için yeni çalışmalarla bu alanların alt yapısı ve tarihi yönünün ortaya konulmasına yardımcı olacak niteliktedir.

KAYNAKÇA

- Abdulhamit, M. M. (2018). *et-Tuhfetü's-Seniyye bi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Acrumiyye*. Şifa Yayınevi.
- Ahmet, A. (2020). *ez-Zuhru'l-Harîr bî Şerhi Muhtasari't-Tahrîr* (Muhammet Bekir, Ed.; 1. bs). Mektebetü'l-Ömeriyye
- Ali, E. M. (2008). *Tavdihü'l-Makâsîd ve'l-Mesâlik bi Şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik* (1. bs, 1-3). Daru'l-Fikr.
- el-Buhârî, E. A. el-Cu'fî. (1993). *el-Câmiu's-Sahîh* (15. bs, 1-7). Daru İbn-i Kesir.
- el-Cürçani, A. (1983). *et-Ta'rifât* (Heyet, Ed.; 1. bs). Daru'l Kütübî'l-İlmiyye.
- el-Cürçani, E. B. el-Farisi. (2001). *Esrâru'l-Balâga* (A. Hindavi, Ed.; 1. bs). Daru'l-Kutubi'i-İlmiyye.
- Düzenli, A., & Ayaz, F. Y. (2017). Memlûkler Dönemi Hıristiyan Tarihçileri. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD), 17(2), Article 2.
- el-Enbârî, E.-B. (1985). *Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Üdeba* (İbrahim es-Samirai, Ed.; 3. bs). mektebetü'l-Menar.
- Gültekin, A. (2017). Arap Gramerinde Gayr-ı Munsarîf Kelimelerin Cümle İçinde Farklı Kullanımları. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 43.
- Güzelçiçek, S. (2019). Kalkaşendî'nin Subhu'l A'sâ'sında Anadolu Şehirleri [Yüksek Lisans Tezi]. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- el-Hamevî, Ş. E. er-Rumi. (1993). *Mu'cemu'l-Üdebâ İrşadu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb* (İhsan Abbas, Ed.; 1. bs, 1-7). Daru'l-Ğarb el-İslami.
- el-Hanefî, İ. (ts.). *el-Etvel Şerhu Telhisi'l-Miftâhi'l-Ulûm* (Abdulhamit Hindavi, Ed.; 1-2). Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Hâşimî, A. es-Seyyid. (ts.). *Cevâhiru'l-Belâga fî'l-Meanî ve'l-Beyân ve'l-Bedi'*. Mektebetü'l-Asriyye.

- Heyet. (1972). el-Mu'cemu'l-Vasît (2. bs). Mecma'u'l-luğati'l-'Arabiyye.
- İbn Haldun, A. İ. (1981). Târihu İbn Haldûn (1. bs, 1-8). Daru'l-Fikr.
- İpşirli, M. (2001). Kalkaşendî. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 24, ss. 263-265). TDV Yayınları.
- el-Kalkaşendî, E.-A. (1978a). *Şubhu'l-A'sâ fi Şinâ'ati'l-İnşâ*. Daru'l Kütübi'l-İlmiyye.
- Karaman, H. Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kâfi Dönmez, & Sadrettin Gümüş. (2020). Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir (1-5). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kâtip Çelebi. (1941). Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn (Vekâletu'l-Mearif, 1-2). Muhammed Şerifu'd-Din.
- Kazan, R. (2003). el-Kalkaşandî'nin Subhu'l-A'sâ Adlı Eseri Ve Edebi Özellikleri. Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, 3(8).
- Kazan, R. (2021). Osmanlı'da Ulûm-i Arabiyye/İ'rab Olgusu Bakımından Osmanlı Üdebasından Mehmed b. Halil'in Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi (A. Bulut, A. Meydan, & A. İşleme, Ed.; 1. bs). İsar Yayınları.
- Manzur, E.-F. el-Ensârî er-Rüveyfî ibn. (1414/1993). Lisanu'l-Arab (3. bs, 1-15). Daru's-Sadr.
- el-Milânî, B. M. el-Ömerî. (1438/2017). Şerhu'l-Muğnî fi'n-Nahvi (1. bs, 1-1). İrşad Kitabevi.
- Mustafa el-Ğalayinî. (2005). Cami'u'd-Durusi'l-Arabiyye (1-1). Daru'l-Hadis.
- Nas, M. N. (2011). İkdu'n-Nami ala Şerhi Halli'l-Me'akıd (Fuat Nasır, Ed.; 4. bs). Daru Nuru's-Sabah.
- en-Nesefî, E.-B. (2018). *Medârikü't-Tenzil Ve Hakâiku't-Te'vîl* (1. bs, 1-3). Daru't-Tahkik.
- Şemsüddîn, M. H. (1978). Subhu'l-Â'sâ Mukaddimesi. Daru'l Kütübi'l-İlmiyye.
- eş-Şeybânî, A. b. H., Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. (2001). *el-Müsned* (1-50). Muessesetü'r-Risale.
- et-Tehânevî, M. A. el-Fârûkî. (1996). *Keşşâfü Istilâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm* (Corci Zeynani, Çev.; 1. bs, 1-2). Mektebetü Lübnan.

- Yiğit, İ. (2004). Memlûkler. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 29, ss. 90-97). TDV Yayınları.
- Yiğit, İ. (2014). Aynî'yi Yetiştiren Memlukler Dönemi İlmi Hareketine Genel Bir Bakış. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11-12.
- Zeydan, C. (2005). *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-Arabiyye* (1-2). Dâru'l-Fikr.
- ez-Ziriklî, E. G. (2002). el-A'lâm el-Kâmûs'u Terâcim ve't-Tabakât (15. bs, 1-8). Daru'l-İlim.